MATIGO EXAMINATIONS BOARD

335/2

LUGANDA

MARKING GUIDE 2023

PAPER 2

Qn	Answers	marks
1(a)	Omuyizi alage ebizibu omuzadde byayitamu okuzza omwana. • Obulumi nga omwana azaalibwa.	4
	Olutalo lw'okumulabirira akule.	Any 3×1
	Okumutangira ebikyafu n'ebyobulabe	= 3 marks
	• Okumuwerera.	
(b)	Katonda yatukakatikako okuzaala tusobole okwala tuzimbe amawanga n'ensi yonna okutwalira awamu	
(c)	 Okuweerera Okujanjanjaba nga balwadde Okubaliisa obulungi emirundi gyonna 	Any 3×2 $= 6 marks$
(d)	 Kumutya Kumuwulira Kumugondera Kumwagala nnyo 	Any 4×1 $= 4 marks$

(e)	 Okuwulira embeera y'omukazi eyokufumbirigana ne mukazi munne n'abassajja okukola kyekimu. Yebuuza engeri ekigendererwa ky'okuzaala gy'ekinatuukirizibwa Engeri ensi gyenatambula nga tutyobodde obuwangwa Tunazaala tutya abaana b'entumbwe zaffe n'enda zaffe 	Any 4×1 $= 4 marks$
	 (e) (i) Kuzaala (f) (ii) Okufuuka omukulu oba omusajja omukulu.	Any 2×1 $= 2 marks$ Any 4×1 $= 4 marks$
	EKITUNDU B	
2(a)	 Okumaliriza engero (i)empewo ekusuuza eminyira (ii)ennyanja ekutta omira (iii)nga gwe wamwezaalira (iv)Olekamu ezinadda (v)nga luweze (vi)Atalukutambulire (vii) Abangi webasonga (viii)Alima ne bba (ix)Gwolya naye enkejje enkalirire (x)Amaanyi 	Any 10×1 $= 10 \ marks$

(b)	Amakulu g'engero galina kuba g'ebuziba ng'amunda si g'akungulu. (i) Omuntu anakola omulimu agwanguyira nga tegunayoneka. (ii) Abantu bwe bakola ekintu kyonna nga tebakkaanyiza,kitera obutavaayo bulungi (iii) Okwagala okukolanga abalala bwe bakola kiyinza okuleeta obuzibu. (iv) Tekitegeeza nti ebbanga lyonna omuntu okulinako obuvunnanyizibwa nga mukamaawo bw'akuyita giba mirembe myererere ebiseera ebisinga misango	
	(v) Bulijjo omuntu bwaba nga si yakola omulimu,alowooza nti mwangu okukola	
	EKITUNDU C	
3(a)	 Omuyizi alage okusomoozebwa .Abantu b'enjawulo kwe bafuna mu lugero. Cissy okukijanyizibwa sengawe olwa bba okumugulira ekiteeteeyi. Cissy akwanibwa abalenzi mumakubo okugeza Joshua. Cissy awalanibwa mpiso olwakumugaana. Cissy ne Namugaanyi bawambibwa Buda ne Mubi. Bukirwa Maaso akwanibwa omusajja wa wooteri. Cissy asendebwasendebwa akabinja kabavubuka omuli basajja subi. Cissy alimbibwa kirimuttu n'amunywesa Omwenge. Ntabadde aganzibwa abasajja abenjawulo abamufunisa olubuto ate nebamwegaana. Cissy awalanibwa bakizibwe be olwa kitaabwe okumugulira olugoye. Cissy asendebwasebwa maasa amufunire abasajja abbeebeyi. Cissy akola emirimu emiyitirivu nga ali ewa ssenga we Teziggatwa. Cissy okuwabirwanga ewa Bazakyabwe nga ssenga we ageezako okumukyayisa . Cissy okulekebwanga emirimu kyokka ye nga yayambanga abalala. 	Any 10×2 $= 20 marks$
(b)(i)	Sikolasitiika maama wa Cissy.Abigamba muwalawe Cissy.	Any 2×1 $= 2marks$

	Omuyizi areete ebyaliwo okuva essuula bwe ntandiika okutuusa ng'annyina Cissy amubulirira.	
(ii)	 Cissy yali amaze okutuuka ewa ssenga we Teziggatwa. Cissy ne nyina baali bayaniriziddwa mu ssanyu ery'ensusso. Bbaasi Bujonjo yali amaze okubatuusa ekasokolindo ewa ssenga wa Cissy. Cissy yali amaze akaseera nga yetegekera olugendo. Olunaku lw'okugenda bwe lwatuuka Cissy yasula teyebase ngayesunga. Yalogootana era mwe yafunira ekirooto nga ayomba ne ssengawe. Yayita maama we batandike okwetegeka. Maama wa Cissy yali abulidde kitaawe ku kilowoozo kyokutwala muwala wabwe ewa ssenga we. 	Any 4 × 2 = 8 marks
(iii)	 Omuyizi ebyaddirira okutuusa bw'eyava ewa ssengawe. Cissy yasigala ewa ssenga we ye nnyina naddayo eri abaana be. Cissy yatandiika obulamu obupya mwe yalabira emirimu egikolebwa nga mingi okusinga egyewabwe. Ssabbiti olwaggwako,Cissy yasalirwa ekiyungu kye ng'enkola yawaka bwe yali ku baana abawala abakulu. Cissy yatandika okweralikirira olw'okuba nti yali tafumbangako ku muwumbo gwa mmere omunene n'okukola emirimu emingi omulundi ogumu. Cissy y'ekeja n'akola emirimu nga tewali amuyamba wadde ekintu kyonna. Ssenga wa Cissy amuyigiriza okusiba emmere wamu n'okugisaaniika obulungi ng'eno bw'amukuba n'okumuvuma olwegyo. Bakizibwe be abasooka okumwagala nga yakajja b'amukyawa olw'akitabwe okumwagala nga ennyo. Ssenga wa Cissy atandika okukola ebintu ebikyayisa Cissy ewa bbabwe. Bazzakyabwe agulira Cissy ekiteeteeyi ekyokutenderezaamu omutonzi ku sabbiti ekintu ekinyiiza ennyo ssenga we n'ebakizibwebe. Ennaku z'okuddayo nga zituuse,ssenga wa Cissy amukebera okulaba oba emirimu gy'eyamutuma y'agitukiriza. Abawaka batonera Cissy ebirabo ng'atuuse okudda ewabwe. 	Any 8 × 1 8 marks

(iv)	 Ebigambo bisimbuddwa mu ssuula ey'okubiri "Cissy atwalibwa ewa ssenga we" 	Any 2×1 $= 2 marks$
4(a)	 Omuyizi anyonnyole eby'okuyiga ebiri mu lugero n'ebyokulabirako. Okubeera abakozi-Ndikuno mulunzi wa mbuzi,Namusisi mukozi mulungi ew'empisa. Okwewala obwenzi- mbayiwa ayagala Ndibbassa ne Namusisi era afuna endwadde y'abazira okuva ku Ndibassa. Abakozesa okwewala okwegwanyiza abakozi-Pita ku Namusisi. Okugumira ebizibu-Mbayiwa yetta lwa butabigumira. Abalenzi okwewala okuganza abawala ababasinga ebbeeyi-Ndibassa aleetera Mbayiwa okwewola. Abazadde okwewala okutwala abaana mu baganga-Ndikuno ku Mbayiwa. Abavubuka akwewala ettamiiro- ettamiiro liviirako Ndibassa okwebaka ne Mbayiwa mu loogi. Okwewala obutemu n'obubbi- Ddoola ne gasajja ge battiirwa ewa kyannyanja lwa nsoga eyo. Abavubuka okudda eri katonda mu buli mbeera,Mbayiwa amujjukira nga ali mu buzibu. wabula olw'obutamanya nkola ye amubuusabuusa. Abaana okusoma ne bamalako,Mbayiwa ekimubuza omulimu gwa woofiisi ku koma mu s.4 Abawala okwekuumira basajja baabwe Namusisi agaana okwagala Pita kulwa Mbayiwa. Abaaadde okulambula abaana baabwe gye bali-Ndikuno alambula Mbayiwa. 	Any 10×2 $= 20 marks$
(b)(i)	 Mbayiwa y'ayogera ebigambo ebyo. Abyogerera mu kawooteeri gye baaliranga eky'emisana ne Nkoligo. 	$Any 2 \times 1$ $= 2marks$
(ii)	Omwogezi ayogera ebigambo ebyo nga asuubira nti eyo yejja kuba ntandikwa nnungi ey'okuseetulirako emboozi ne Ndibassa	$Any 2 \times 1$ $= 2marks$
(iii)	 Ebintu ebigwawo oluvannyuma lw'ebigambo ebyo. Omusajja omuweereza amagamaga okulaba be bagamba era Mbayiwa abamulaga. Ndibassa atumya menu era omuweereza n'amutegeeza nga bwe batagifumba. 	

	 Abaali mukawooteri basekerera omuweereza era oluvannyuma abalaga ekipande ekiriko ebika by'emmere gy'ebatunda. Ndibassa atumya eby'okulya ebitali ku kipande era omuwereza namuddamu nti tebabifumba. Ndibassa ne Meega batumya amatooke n'ennyama y'amagumba. Omuweereza aleekanira waggulu nga atumya esowaani y'amatooke enzijuvu n'eyamagumba ejjudde ennyo. Ndibassa agamba Meega bagende nti baali baswadde kyokka Meega nagaana. Ndibassa ne Meega badduka ne bava mu kawooteeri olw'omuweereza okuleeta esowaani y'amagumba nga gakulumbadde. Mbayiwa alinnya Ndibassa ne Meega akagere era n'abasanga mu dduuka. Mbayiwa ne Ndibassa bateesa okusisinkana enkeera ku wooteeri eyitibwa Elite balye bonna ekyemisana. 	$Any 6 \times 1$ $= 6marks$
(iv)	 Enzimba ya Mbayiwa /enneeyisa ye Mbayiwa yemuntu omukulu mu lugero. Mwenzi –ayagala Namusisi ne Ndibassa. Mucakaze-acakaza Ndibassa mu bifo ebyenjawulo nga Elite restaurant, Top hotel, cinema, Dandy restaurant. Mutamiivu anyway bbiya ne Ndibassa. Musasuzi era mwesigwa sente zonna zeyewola ku Ddoola azisasula. Mukumpanya-akumpanya sente za Ndikuno. Muyombi-ayombesa Mutema bwajja okuwummulira ewuwe. Tasaasira-tawa Mutema na kyakwebikka bwajja okuwummula. Yetonda era y'ekuba mu mutima bwakambuwalira Namusisi ku by'okugula entebe amala namwetondera. Mujama-ewuwe ennyumba eddugala era buli kimu kitankuule Namusisi yagigogola. Yeetikka obuvunaanyizibwa bwe-akkiriza olubuto lwa Namusisi. Mulekwa-kitaawe Ziraba afa bwagwa mu nnyanja n'abbira. Amanyi okusiima- Agamba Ndibassa nti mu bawala bonna, talabangayo amusinga. 	Any 10 × 1 = 10 marks
5(a)(i)	Sibyange maama wa Namukasa yayogera ebigambo ebyo.	$Any 2 \times 1$ $= 2marks$

(ii)	 Ebiviirako Omwogezi okwogera ebigambo ebyo. Namukasa yali avudde mu nku n'abulira maama we bwe bakiriziganyiza ne Mugga okufumbiriganwa nga bamaze okuyiga eddiini. Sibyange maama wa Namukasa yali amaze okuyombesa Namukasa ku nsonga z'aMugga nayagala n'omukuba. Ssenga wa Namukasa byakuleka yali amaze okujja ewa mwanyina Tebyasa. Namukasa yali amaze okubuulira Byakuleka nga bwayagala okusoma eddiini era amale afumbirwe Mugga. SSenga wa Namukasa yali amaze ogaana okusaba kwa Namukasa okufumbirwa Mugga. Tebyasa yali amaze okufunira Namukasa omusajja ow'okufumbirwa nga ye Musa omusajja omugagga. 	Any 3 × 2 = 6 marks
(iii)	 Omwogezi ye sibyange era azimbiddwa bwati. Mukazi muwulize-bba Tebyasa bwa muyita ajja adduka. Taffa ku bya bugagga wabula afa ku sanyu ly'abaanabe. Mugunjuzi – anenya Namukasa okumutuma okutyaba enku ate nadda mu kunnyumya ne Mugga. Muntu w'abantu,anti ayaniriza mulamuwe Byakuleka n'okumulamusa. Teyekkiriranya anti alaga bwatali musanyufu ku nsonga yakufumbiza muwalawe musajja mukadde. Mugumikiriza- agumikiriza ebya muwalawe Nabweteme okufumbirwa essajja ekadde. Mukwata mpola-takayukira mulamu we na bba bwe bafuna obutakkaanya ku kufumbiza Namukasa musajja mukadde. 	$Any \ 4 \times 2$ $= 8 \ marks$
(iv)	 Mu kitundu ekyokubiri mu nnyingo esooka. Ekitundu(obubonero 02) Enyingo (obubonero 02) 	$Any \ 2 \times 2$ $= 4 \ marks$
(b)	Omukyala owedda teyakkirizibwanga kwogera ng'omwami ayogera-Tebyasa ku Sibyange. • Teyalina buyinza kuteeseza mwana we musajja wakufumbirwa. • Teyakkirizibwanga kuteesa mu bantu. • Teyalina buyinza butunda byawaka ku funa ssente.	

	 Omwana omuwala teyakirizibwanga kusoma-Namukasa. Omwana omuwala teyalina ddembe ligaana musajja gwawereddwa okufumbirwa. Ebbanga lyokufumbirirwamu lyalabibwaanga taata ne senga era nga maama n'omwana tebalina kugaana. Yagabibwanga/yatundibwanga kufuna bugagga. Teyakirizibwanga kudda waka oba kunoba gye yabanga afumbiddwa. Yatwalibwanga nga ekyamaguzi anti yali kimu ku migabo egisikirwa nga bba afuddeomusika w'aMusa y'eddiza Namukasa. Teyateesanga mu kika. Omwana omuwala teyakirizibwanga kulya bintu biwooma nga enkoko. Omwana omuwala teyabanga n'amugaso anti nga tagaziya kika. 	$Any 10 \times 2$ $= 20 marks$
6(i)	 Embeera ey'essanyu. Embeera ey'kukuba jejerebu. Embeera ey'okunyumirwa. 	$Any \ 3 \times 1$ $= 3marks$
(ii)	 Ekitontome akiwadde omutwe "OMUBUULO" ogubaguliza ku miramwa gy'ekitontome. Entunnuunsi ez'omujjirano ezivugisa ekitontome ng'oluyimba. Obubonero obutali bwajenjero. Sitanza empanvu. Enyiriri (vaasi) enyimpi ezanguyiza omusomi. Addigganye ennyingo ezifaanagana(okugeegeenya). Mulimu ennyingo ezivuga obumu (okuwaawala). 	$Any \ 4 \times 2$ $= 8 \ marks$
(iii)	Akiwadde enyanjula n'omutwe ogugamba nti "OMUBUULO" Azizaako okulaga esaawa zeyatukirako mukatale-(Natuukayo mu gwango) n'okunyumirwa kwe yaliko mu sitanza esooka. Mu sitanza ey'okubiri annyonyola ebintu eby'enjawulo ebyali mu katale ne ebimu ku bifo mwe byali gamba nga ku kisaawe. Azizaako okulaga ebinnyumu/ebisanyusa ebisangibwa mu mubuulo gamba nga obugologoosi,ebivuga mu sitanza ey'okusatu n'eyokuna. Azizaako okulaga engeri gye batundamu eby'amaguzi nga bayimba,baniriza abaguzi n'okusala ku bbeeyi mu sitanza ey'okuna. Azizaako okulaga ekika ky'abantu ababeera mu mubuulo nga abakazi abbeebeyi n'abalayisi. Afundikidde nga alaga enkola y'abasubuzi mu mubuulo gamba nga okusubuza n'okusuubula.	$Any 6 \times 1$ $= 6 marks$

(iv)	 Mubuulo-akatale akawamu Ebyettunzi –ebintu ebitundibwa/ebyamaguzi. Nkyoloolo- abasajja abanafu. 	$Any 3 \times 1$ $= 3 marks$
6(a)	Omuyizi alage emiramwa egy'enjawulo egikooneddwako mu bitontome bya Ssali .Okugeza; Emizannyo gy'abaana ng emipiira,gogolo,bbusu,kitumwa ne nkulimbye mu bitontome; Ebiseera by'obuto, Abazadde n'okugunjula abaana- Ebiseera by'obuto Enneeyisa y'abantu ab'enjawulo mu butale bw'ombuulo; omubuulo Abantu abakuliridde mu myaka n'embeera zaabwe; kukula asomba. Entalo ez'enjawulo ezizze zibeerawo mu yuganda n'ebizibu bye zireese- Entalo. Emigaso gy'enviri ;okubikka omusana okunyumisa omuntu-Ekitontome enviiri Enneeyisa y'abantu ab'enjawulo mu butale bw'omubuulo;omubuulo. Abantu abakuliridde mu myaka n'embeera zaabwe;kabukulu asomba. Entalo ez'enjawulo ezizze zibeerawo mu yuganda n'ebizibu bye zireese Entalo. Emigaso gy'enviri;okubikka omusana okunyumisa omuntu. Enneeyisa y'abannabyabufuzi,obulimba,okuvumagana. Abantu n'obwavu;Embeera eviriddeko abantu okwavuwala,okugeza ebibiina by'obweggasi okuvaawo;obwavu. Abayimbi ne bannakatemba;okujjukira abayimbi abebyafaayo mu nsi nga Ssebadduka,Katumba wamala,basuddemu kitontome obulamu kuyimba. Okweeteekateeka mu mpisa y'okufumbiriganwa;okubuulirira omwana omuwala,okwetegereza enneeyisa yoyo gw'ogenda okuwasa/okufumbirwa mu kitontome omunnyo gw'obufumbo. Enneeyisa y'abavuzi b'ebidduka,okuvugisa ekimama-lwe natambulajjuuzi. Embeera y'abaana abatalina mwasirizi; okulya ku kasasiro, abakwasisa amateka okubagobaganya; Ekitontome kasasiro . Kabaka w'abuganda n'amanya galina ag'enjawulo okugeza Namunswa.	$Any 10 \times 2$ $= 20 marks$
(7)(a)(i)	 Omuyizi alage emiramwa egy'enjawulo egikooneddwako mu bitontome bya Ssali .Okugeza; Emizannyo gy'abaana ng emipiira,gogolo,bbusu,kitumwa ne nkulimbye mu bitontome; Ebiseera by'obuto. Abazadde n'okugunjula abaana- Ebiseera by'obuto Enneeyisa y'abantu ab'enjawulo mu butale bw'ombuulo; omubuulo Abantu abakuliridde mu myaka n'embeera zaabwe; kukula asomba. 	$Any 7 \times 1$ $= 7 marks$

	 Entalo ez'enjawulo ezizze zibeerawo mu yuganda n'ebizibu bye zireese- Entalo. Emigaso gy'enviri ;okubikka omusana okunyumisa omuntu-Ekitontome enviiri Enneeyisa y'abantu ab'enjawulo mu butale bw'omubuulo;omubuulo. Abantu abakuliridde mu myaka n'embeera zaabwe;kabukulu asomba. Entalo ez'enjawulo ezizze zibeerawo mu yuganda n'ebizibu bye zireese Entalo. Emigaso gy'enviri;okubikka omusana okunyumisa omuntu. Enneeyisa y'abannabyabufuzi,obulimba,okuvumagana. Abantu n'obwavu;Embeera eviriddeko abantu okwavuwala,okugeza ebibiina by'obweggasi okuvaawo;obwavu. Abayimbi ne bannakatemba;okujjukira abayimbi abebyafaayo mu nsi nga Ssebadduka,Katumba wamala,basuddemu kitontome obulamu kuyimba. Okweeteekateeka mu mpisa y'okufumbiriganwa;okubuulirira omwana omuwala,okwetegereza enneeyisa yoyo gw'ogenda okuwasa/okufumbirwa mu kitontome omunnyo gw'obufumbo. Enneeyisa y'abavuzi b'ebidduka,okuvugisa ekimama-lwe natambulajjuuzi. Embeera y'abaana abatalina mwasirizi; okulya ku kasasiro, abakwasisa amateka okubagobaganya ;Ekitontome kasasiro. Kabaka w'abuganda n'amanya galina ag'enjawulo okugeza Namunswa. 	
(ii)	 Enzimba y'amaloboozi Addigganye ennyingo ezifaanagana mu sitanza esooka n'eyokubiri. Akozesezza ennyiriri ez'ekigero. Akozeseza ebigambo ebivuga obumu "okuwawaanya." Akozesezza ennyingo z'ennukuta ezeenkanankana okugeza omufuzi n'afugibwa. Omuyizi n'ayiggwa. Akozesezza sitanza ezirina ennyingo ezeenkanakana okugeza buli sitanza erina ennyiriri nnya nnya. Omutwe ogukituukirako. 	$Any 5 \times 1$ $= 5 marks$
(iii)	 Embeera y'o kwennyamira Embeera y'o kwekubagiza Embeera y'annaku 	$Any \ 3 \times 1$ $= 3 \ marks$

(iv)	Akiwadde omutwe "ENSIKUSITAANA" ogutuukira ku byayogerako mu kitontome.	
	Akozesezza ennyiriri ezenkanankana.	Amar E v 1
	Ataddemu embeera ey'okwenyamira.	$Any 5 \times 1$ $= 5 marks$
	Akozesezza olulimi olwebuziba/olunyumisa.	- S marks
	Akozesezza sitanza ennyimpi.	
(b)	Omuyizi alage engeri ebitontome bya Alice Namaganda gye biraga obutonde bwensi	
	n'emigaso gy'abwo.	
	Ebika by'enva ebyenjawulo okugeza ebyennyanja,enkoko mu bitontome ,obusungu	
	bw'omugga,ennyanja Nalubaale,ettale ne enkoko.	
	Obutonde gye tufuna ebizimbisibwa okugeza amayinja, emiti, essubi-mu bitontome	
	olwazi,ettale.	
	Obutonde busengejja amazzi; Ebitontome olutobazi, omugga nyyanzi.	
	Obutonde bulimu ebyobulimi ;Ebitontome omugga Nyanzi,ennyanja Nalubaale.	
	Bukola eby'obulambuzi;okugeza ku migga,eddungu,ennyanja,Ebitontome;Ennyanja	
	Nalubaale,obusungu bw'omugga Eddungu.	Any 10×2
	Kubaako ebyafaayo;Ekitontome Ennyanja Nalubaale.	= 20 marks
	Obutonde bulina obukwate n'olulimi okugeza ebisoko,engero,ebikokyo Ekitontome olwazi.	- 20 marks
	Obutonde ye muwanirizi w'ebitonde ebirala gamba	
	ebitoogo,eby'ennyanja,amafuta,omusenyumu bitontome omugga Nyanzi,ennyanja	
	NALUBAALE, Eddungu.	
	 Okulongoosa embeera y'obudde; Ebitontome nga Ennyanja Nalubaale ,omugga Nnyanzi. 	
	• Emikolo,okugeza okumala ebibamba,ensinza ey'ennono,enkoko.	
	• Ebyobugagga eby'omuttakka;Amafuta,ebyuma,Ekitontome Eddungu.	
	Amasannyalaze ;Ekitontome Ennyanja Nalubaale.	
	 Okusoma naddala abali mu kunonyereza; Ekitontome omugga Nnyanzi. 	

END

(+256780413120)